

Co je archeologie médii?

Gilles Deleuze uvádí svou knihu o díle Michela Foucaulta větou: „Ve městě byl jmenován nový archivář.“⁴ Podobně by mohla začínat i monografie věnovaná myšlení Jussiho Parikka, neboť sám Parikka píše, že archeologie médií „vychází z archivu“,⁵ a přiklání se tak k Foucaultově archeologické metodě, jak je popsána v *Archeologii vědění* z roku 1969 (česky 2002). Samotná archeologie médií ostatně Foucaultovi vděčí za mnohé; Foucault se stává jedním z hlavních referenčních bodů, k němuž se archeologové médií kontinuálně navracejí,⁶ převracejí jej a případně i transformují.

4 Gilles Deleuze. *Foucault*. Přeložil Čestmír Pelikán. Praha: Herrmann a synové, 2003, s. 11.

5 Jussi Parikka. *Co je to archeologie médií?* Praha: NAMU, 2022, s. 131.

6 Erkki Huhtamo – Jussi Parikka. „Introduction: An Archaeology as Topos Study“. In: Titíž. *Media Archaeology*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2011, s. 2.

Jak ale rozumět pojmu archiv, který tvoří podloží Foucaultových analýz nejen cca do roku 1970, ale po celou jeho intelektuální kariéru? Foucault se ostře vymezuje vůči teleologickému pojetí dějin, stejně tak je kritický k představě ucelenosti zkoumaného materiálu, navíc v kombinaci s možným vcítěním se skrze text do mentality a psychických struktur života subjektů zkoumaného období.

Foucaultova práce se vyznačuje pronikáním různých druhů materiálů, spisů a archivů – v *Archeologii věděni* dává svému postupu koherentní, byť reflexivní výklad,⁷ v jehož rámci je pojem archivu explicitně tematizován.

Nejdříve ale Foucault vyjasňuje, co je to diskurz, výpověď a diskurzivní formace. Podle Foucaulta je diskurz určitým způsobem vypovídání, je tvořen sítí pravidel, jež umožňují něco říkat, zatímco něco jiného je vyloučeno a nachází své místo mimo diskurz či za jeho hranicemi.⁸ Proto je diskurz

7 *Archeologie věděni* de facto retroaktivně popisuje (a do jisté míry konstruuje) metodu, která byla přítomna ve Foucaultově myšlení od *Dějin šílenství přes Zrození kliniky až ke Slovům a věcem*.

8 Ve svém tzv. „archeologickém“ období se Foucault zaměřuje na analýzu diskurzivní praxe a souhry vnitřních pravidel diskurzů, které nachází svůj výraz v dané epistémě. Epistému neboli historické a priori, lze označit za podmínku empirické zkušenosti, za podmínku toho, co je v dané epoše poznatelné, co může být řečené, tedy co je artikulovatelné a viditelné. Epistéma dává zkušenosti a priori historický řád a uspořádává ji (Michel Foucault. *Slová a věci*. Přeložil Miroslav Marcelli. Bratislava: Právda, 1987, s. 49). Ve *Slovech a věcech* Foucault rozlišuje tři epistémy: renesanční, klasičtí a moderní. Každá z nich operuje s jinou organizací perceptivních a kognitivních kódů, přičemž epistémy jsou ohraničeny nedělitelnými zlomy (podle Foucaulta je každá epistéma záležitostí odlišné stratifikace viditelného a vypověditelného, mění se kódy percepce a pocitování; tím se Foucault staví do protikladu k teleologickému chápání dějin). Foucault například ukazuje, jak se koncem 18. století opouští princip reprezentace a taxonomizace skrze tabulku, jak přestává být taxonomie organizační strukturou zkušenosti a nastoluje se řád seriality v rámci myšlenky nekonečného pokroku, který radikálně proměňuje chápání člověka prizmatem topologie; respektive dochází ke vzniku diskurzivního objektu zvaného „Člověk“, který je chápán jako konečná a pracující bytost (viz například Gilles Deleuze, „Podla čoho rozpoznáme štrukturalizmus?“ In: Týž. *Pusté ostrovy a jiné texty*. Přeložil

„anonymním šepotem“;⁹ jehož elementární jednotky tvoří výpovědi. Ty nelze považovat za věty z hlediska lingvistiky, ale – jak přesně píše Gilles Deleuze – za „emitování singulárních bodů, distribuovaných v příslušném prostoru“.¹⁰ Výpovědi jsou opakovatelné nebo transformovatelné¹¹ – dle pravidel daného nebo jiného diskurzu se mohou různě přesouvat a nabývat jiného odstínění. Co je v jedné epoše a v jednom diskurzu chápáno jako výpověď spjatá s dalšími výpověďmi v rámci téhož diskurzu, může vstupovat v epoše odlišné do jiného prostorového uspořádání. Foucault proto hovoří o výpovědích jako o událostech, a z toho důvodu jsou výpovědi, na rozdíl od vět, bytostně vzácné.¹²

Událost/výpověď distribuuje singulární body, a v této distribuci lze hledat regularity. Archeologie se ptá po regularitě, respektive po diferentních formách regularity, která je ve své expresivní síle diskontinuitou¹³ a nastoluje

Miroslav Marcelli, Praha: Herrmann a synové, 2010, s. 196). Foucault hovoří o „člověku“ jako o „transcendentálně empirické dubletě“, protože je v rámci moderní epistémy na jedné straně garantem poznání a na druhé jeho předmětem. To samé Foucault ukazuje i ve *Zrození kliniky* (1963, česky 2010), kde se „člověk“ jakožto diskurzivní objekt stává objektem i zdrojem lékařského pohledu, zatímco je chápán jako bytost smrtelná, jejíž analytika podléhá specifickému řádu kombinace vidění a uspořádání prostoru. Michel Foucault. *Zrození kliniky*. Přeložili Jan Havlíček, Čestmír Pelikán. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010, s. 11–12. Srov. Martin Charvát. *Foucault a Deleuze: O těle, experimentu a etice*. Praha: MUP Press, Togga, 2018, s. 41–51.

9 M. Foucault. *Slová a veci*, s. 63.

10 G. Deleuze. *Foucault*, s. 11.

11 Michel Foucault. *Archeologie vědění*. Přeložil Čestmír Pelikán. Praha: Herrmann a synové, 2016, s. 42.

12 *Tamtéž*, s. 44.

13 Regularita je diskontinuální, protože nastoluje nový řád diskurzu, respektive diskurzivní formace, a tedy díky tomu zakládá (nový) typ pozitivivity neboli historického a priori.

„pozitivitu diskurzu“,¹⁴ protože „definuje vymezený prostor komunikace“.¹⁵

Diskurzy jsou sdružovány do tzv. „diskurzivní formace“ určující regularitu výpovědi v rozličných diskurzích (proto hovořím o „sdružování“) a vedou ke konstrukci „diskurzivního objektu“: nehovoří se o něčem „za“ slovy, ale řeč sama objekty svého hovoření vytváří.

Nyní již přecházíme k archivu, tj. systémům, „jež zavádějí výpovědi jako události. [...] Všechny tyto systémy výpovědí [...] navrhuji nazývat *archiv*“.¹⁶ Foucault se brání tradičnímu pojetí archivu jako „souboru textů“, nechce považovat archiv za „dokument“¹⁷ minulosti:

„Jde naopak spíš o to, co způsobilo, že se tolik vyřčených věcí, které říkalo tak dlouho tolik lidí, nevynořilo podle stejných zákonů myšlení nebo za stejného uspořádání okolností, že prostě na rovině verbálních performancí nesignalizují to, co se mohlo odvíjet v řádu ducha či v řádu věcí, nýbrž že se objevily díky celé soustavě vztahů, jež jsou ve vlastním smyslu charakteristikami roviny diskurzu.“¹⁸

14 M. Foucault. *Archeologie věděni*, s. 193. Pozitivita „definuje pole, v němž se případně mohou uplatnit formální identity, tematické spojitosti, překlady pojmů, polemické výměny. Pozitivita tu tedy hraje roli toho, co bychom mohli nazvat *historické a priori*“. *Tamtéž*, s. 194. Pozitivita a epistéma jsou tedy, ve Foucaultově výkladu, jedním a tím samým.

15 *Tamtéž*, s. 193.

16 *Tamtéž*, s. 197. Kurzíva v originále.

17 „Archiv není tím, co událost výpovědi navzdory jejímu okamžitému unikání chrání a uchovává ji pro budoucí paměť v jejím postavení uprchlíka; je tím, co v samotném kořeni výpovědi – události a v těle, v němž se klade, definuje od počátku systém její schopnosti vypovídat.“ *Tamtéž*, s. 198.

18 *Tamtéž*, s. 197–198.

Přesně to činí archiv, neboť je tím, co organizuje soustavu vztahů a roviny diskurzu. Archiv má také funkci regulující, ony řečené „věci“ se „nehromadí donekonečna v amorfní mnohosti“, protože se „seskupují do různých tvarů, [...] navzájem [se] skládají podle mnoha různých vztahů, [...] udržují [se] nebo ztrácejí podle specifických pravidel“; archiv je tím, „co způsobuje, že nepostupují s časem stejným krokem“.¹⁹

Archiv „definuje modus uskutečnění výpovědi-věci, je systémem jejího fungování“.²⁰ A proto lze shrnout, že archiv je „obecný systém formování a transformování výpovědi“.²¹ Diskurzivní praxe formování a transformování je předmětem analýzy archeologie, zaměřující se na přerušení a diskontinuity.²²

Proměňuje se i tradiční chápání dokumentu. Ten není kumulací kolektivní paměti ani oknem do minulosti. Je spíše masou prvků, jež je nutné izolovat – archeolog pracuje uvnitř archivu, rozvíjí jej, vyhledává zlomy a struktury či formy organizace; staví se proti totalizaci, zajímají jej „hranice oscilace“.²³ Archiv se vždy „vynořuje ve zlomcích“, a proto není jeho „odkrytí“ „nikdy zcela dokončené“. A při vědomí tohoto „omezení“ (lépe řečeno nutných podmínek viditelnosti) lze archeologii definovat pozitivně: „Archeologie popisuje diskurzy jako specifické praktiky v žívlu archivu.“²⁴

19 *Tamtéž*, s. 198.

20 *Tamtéž*, s. 198–199. Kurzíva v originále.

21 *Tamtéž*, s. 199. Kurzíva v originále.

22 *Tamtéž*, s. 11.

23 *Tamtéž*, s. 18.

24 *Tamtéž*, s. 201.

Parikka na Foucaulta navazuje při analýzách konstituce (novo) mediálního diskurzu. Snaží se vysledovat uzlové body, kolem nichž se kumuluje „anonymní šepot“ otevírající a konstruuující například téma počítačových virů a (digitální) bezpečnosti či diskurzivní objekt zvaný „hacker“. Ukazuje, jak je (novo)mediální diskurz založen na specifickém pohybu propojujícím roviny biologie a technologie – a jak je toto spojení diskurzivně naturalizováno. Předmětem Parikkova pohledu jsou i kulturně-epistemické rámce uspořádávající (současnou) zkušenost, jak uvidíme dále.

Při analýze mediální kultury, píše Parikka, se pojem archivu stává „uzlovým bodem“,²⁵ skrze něž lze analyzovat, jakým způsobem dochází ke kumulaci, distribuci a uchování informací.²⁶ Zde Parikka silně navazuje na Wolfganga Ernsta, který se zabývá způsoby artikulace paměti²⁷ pomocí médií, přičemž média chápe jako způsoby zápisu lidské zkušenosti se světem a zároveň jako reflexi proměny vztahu světa a technologie.²⁸ Podle Ernsta, který se zde drží Foucaultova výkladu, jsou archivy monumenty, podmínkami možnosti vypovídání, protože zachycují, co „existovalo“, respektive zachycují „slova“ a „věci“. Archiv je „tvořen“ atomizovanými diskrétními prvky, mezi nimiž nejsou vztahy vymezeny hermeneuticky, jako v případě „tradiční historie“, nýbrž logisticky, přičemž jejich určení nepřetírá „prázdná

25 Jussi Parikka. „Archives in Media Theory: Material Media Archaeology and Digital Humanities“. In: David M. Berry (ed.). *Understanding Digital Humanities*. New York: Springer, 2012, s. 86.

26 J. Parikka. *Co je to archeologie médií?*, s. 158.

27 Ty Ernst chápe jako kulturní techniky a praktiky, které odráží socio-technologické osvětlení dané doby. J. Parikka. „Archives in Media Theory: Material Media Archaeology and Digital Humanities“, s. 88.

28 *Tamtéž*.

místa“.²⁹ Naopak: diskrétnost jednotlivých prvků je zdvojnásobena prostorem neřečeného, „an-archivního“, jež vytváří podstatu archivu.³⁰ Z toho důvodu archiv konstituuje „vědění“, nikoliv jen nehybnou paměť minulosti. Není pasivním prostorem akumulace dat, ale aktivním činitelem.³¹

Parikka s Ernstem Foucaulta překračují ve zdůraznění materiálních podmínek utváření archivu³² a materiality technologie jako předpokladu fungování konkrétního stroje či média,³³ vytvářející potencialitu možných akcí, jež je médium schopné činit, díky čemuž není archiv „statický“, nezamrazuje čas, ale je monumentem rozličných časových relací a mikrotemporalit.

- 29 „Tradičně“ je archiv chápán jako zdroj materiálu, který dokáže zaplnit prázdná místa našeho poznání dějin, událostí – lidského světa obecně. Nereflektovaným předpokladem zde samozřejmě je, že uspořádání archivu je „přirozené“ a není determinováno celou řadou libidálně-politicko-ekonomických sil. „Okno“ výzkumníka je považováno za garanta objektivního pohledu: má se za to, že archiv se neproměňuje při tom, když s ním přicházíme do kontaktu. Oproti tomu Parikka i Ernst (a Foucault) jsou přesvědčeni, že archiv je prostředím, v němž se artikuluje vztahy různých sil, kdy výzkumník je vždy veden afektivně-senzorickou zkušeností, ba dokonce se do „prázdných“ míst vždy propadá, a to, co z archivu vynese na povrch, archiv samotný proměňuje. Práce s archivem je bytostně singulární/událostní proces, který nikdy nelze opakovat.
- 30 Wolfgang Ernst. *Stirring in the Archives*. Přeložil Adam Siegel. London, New York: ROWMAN & LITTLEFIELD, 2015, s. 18.
- 31 Jako příklad uvádí Ernst „psychoakustický experiment“ a vyzývá čtenáře, aby si představili starou fonografickou nahrávku: „Ať se již bude jednat o jakoukoliv píseň, člověk si vždy bude připomínat akustické poškrábání drážek desky a šum nahrávacího zařízení. Fonografický praskot je indexikální stopou reálného času (na rozdíl od jeho symbolického kódování historiografii). Zde začíná opravdová archeologie médií: Fonograf jako mediální artefakt uchovává nejen paměť kulturní sémantiky, ale také technologické vědění fyzické minulosti. Toto mediální vědění [...] čeká na odhalení skrze mediálněarcheologické metody.“ W. Ernst. *Stirring in the Archives*, s. 113.
- 32 Foucault si je tohoto momentu samozřejmě vědom, nicméně technologie a média nechává stranou.
- 33 J. Parikka. *Co je to archeologie médií?*, s. 100.